

DE WEIMARREPUBLIEK – MISLUKKING EN REHABILITATIE

Lezing Osnabrück, 5 juni 2024

RC Osnabrück-Mitte

Roel Steenbergen

Berlijn, ongeveer 15 jaar geleden – Mijn vrouw Louise en ik zijn een paar dagen in Berlijn en op de laatste dag willen we zelfs nog het Kaufhaus des Westens bezoeken. U kent het warenhuis waar je een fles mooie rode wijn kunt kopen voor 1.800 euro. En ja, we moeten ook even langs de dameskledingafdeling. “Kijk eens, een mooie rode leren jas voor de halve prijs!” zegt Louise. Een dame van middelbare leeftijd helpt ons, gaat met ons naar de kassa en vraagt terloops – ze moet gehoord hebben dat we Nederlanders zijn: “Is dit uw eerste keer in Berlijn?” Als we bevestigend antwoorden, vervolgt ze: “Heeft dat te maken met uw kijk op de Duitsers?” We lachen – “Integendeel!” En zo begon uit wederzijdse, oprechte interesse een kort, maar mooi gesprek. Deze gebeurtenis schoot me meteen te binnen toen ik werd gevraagd om hier iets te vertellen over Duitsland in de tijd van de Weimarrepubliek. Dat ik hier sta, “*heeft dat te maken met uw kijk op de Duitsers?*” Heeft het te maken met het beeld dat de Weimarrepubliek een democratisch fiasco was, een tussenoorlogse periode die in 1918 begon met het dramatische einde van de Eerste Wereldoorlog en eindigde in 1933 met Hitlers benoeming tot Rijkskanselier, het begin van de nazidictatuur die culmineerde in de Shoah? Was de Weimarrepubliek slechts een deel van Duitslands lot, ‘de Sonderweg’?

Het is een beeld van de Weimarrepubliek dat vooral onder Duitse historici nog steeds hardnekkig voortleeft. Dit beeld, is dat ook mijn kijk op de 25 jaren van de Weimarrepubliek? Nee, want zonder iets af te doen van de ramp die de ‘Sonderweg’ voor Duitsland en Europa veroorzaakte, wil ik u vandaag ook een ander, genuanceerder beeld van de Weimarrepubliek geven.

DEEL 1 ‘DE SONDERWEG’

Ik schets eerst enkele feiten zoals ze beslissend werden voor onze kijk op de Weimarrepubliek. Zonder eigen commentaar.

25-28 oktober 1918. Toen Duitsland ontdekte dat het de oorlog had verloren, werden voorbereidingen getroffen voor een volledige parlementaire democratie. Tijdens de Oktoberhervorming werd de macht van de keizer en de aristocratie aan banden gelegd. In veel deelstaten breken opstanden uit en aristocratische leiders worden afgezet. Op 8/9 november 1918 bereiken ze ook Berlijn.

Op 10 november 1918 vlucht keizer Wilhelm II, die al naar Spa was gereisd, naar Nederland. Zo eindigt het halfdemocratische Duitse Keizerrijk (1871-1918). Een dag later, op 11 november 1918, capituleert Duitsland. Op dezelfde dag wordt ook een “*Raad van Volkscommissarissen*” opgericht om toezicht te houden op de regering.

Een sociaaldemocratische regering onder leiding van Friedrich Ebert wordt gevormd, maar de sociale onrust in de grote steden houdt aan. Opstanden van communisten en linksradicalen ontstaan – de decemberopstanden en de Spartacusopstand begin 1919 – die op bevel van Ebert door het leger en de zogenaamde Freikorpsen bloedig worden neergeslagen.

De rechtvleugel (de hogere posities in het leger, de conservatieven, de aanhangers van het Rijk) en de linkervleugel (communisten en socialisten) wantrouwen de sociaal-democratische regering. De rechtvleugel maakt de Weimarregering verantwoordelijk voor het oorlogsverlies,

terwijl de aanhangers van het communisme verontwaardigd zijn over de handelswijze van de regering tijdens de Spartacusopstand.

Ondanks alle onrust vinden op 19 januari 1919 de eerste nationale verkiezingen voor de Nationale Vergadering plaats. Voor het eerst mogen vrouwen stemmen. Onder leiding van Rijkskanselier Friedrich Ebert ontstaat een Weimarcoalitie met niet minder dan 76 procent van het totale aantal zetels.

Op 28 juni 1919 wordt het Verdrag van Versailles ondertekend. Duitsland wordt zeer zwaar belast. Duitsland moet herstelbetalingen doen in geld en goederen, in grote mate ontwapenen en gebieden afstaan. Internationaal is de rol van Duitsland voorlopig uitgespeeld.

Op 11 augustus 1919 treedt een nieuwe grondwet in werking. Vanaf dat moment heerst er volledige democratie.

In maart 1920 vindt de Kapp-putsch van de extreemrechtse Freikorpsen plaats, die een week lang grote delen van Berlijn bezetten. Maar de putsch mislukt.

In 1923 volgt een nieuwe, zeer zware crisisperiode. Duitsland was de beloofde herstelbetalingen en goederenleveringen niet nagekomen. Franse en Belgische legers bezetten het Ruhrgebied. De reactie van de regering is het opschorten van alle verplichtingen. Door het uitroepen van een algemene staking kunnen er helemaal geen goederen meer worden geleverd. De economie stort in. Het komt tot hyperinflatie, Weimar beeft op zijn grondvesten.

Maar ook oude normen en waarden tellen in deze crisis niet meer. Alle fatsoen verdwijnt, politieke moorden zijn aan de orde van de dag (meldt Stefan Zweig in zijn autobiografie). Het doel, de terugtrekking van de bezetters, mislukt en dat leidt tot een regeringswisseling onder Gustav Stresemann (1923).

Dan volgt in november 1923 een mislukte staatsgreep van Adolf Hitler – de Bierkellerputsch in München. Vanaf dat moment kent elke Duitser hem. Hitler komt met een milde straf in de gevangenis en schrijft daar Mein Kampf.

Ik citeer nu uit een tekst van het beroemde Duitsland Instituut: “In 1924 herstelde de Duitse economie zich langzaam. Voor de kwestie van de herstelbetaling werd een oplossing gevonden. Met het Dawes-plan (augustus 1924) werden de jaarlijkse herstelbetalingen verlaagd om de Duitse economie wat lucht te geven. Ook de Amerikaanse zakenwereld begon Duitsland kortlopende kredieten te verstrekken. Frankrijk beloofde de bezetting van het Ruhrgebied uiterlijk in 1925 te beëindigen. In februari 1925 stierf Rijkskanselier Ebert. De daaropvolgende verkiezing werd met grote meerderheid gewonnen door de conservatieve kandidaat Paul von Hindenburg, een generaal uit de Eerste Wereldoorlog. Von Hindenburg slaagde erin ook steun van de politieke rechtervleugel voor de Weimarrepubliek te krijgen. Dit droeg bij aan de relatieve politieke stabiliteit van de ‘Gouden Jaren’.”

Maar in oktober 1929 begint de tweede catastrofe. De beurscrash in oktober 1929 in New York luidt het begin van het einde van de Weimarrepubliek in.

Bij de verkiezingen van 1930 profiteren extreme partijen aan de linker- en rechterkant van de malaise. De KPD groeit van 54 naar 77 zetels. In 1928 was Hitlers NSDAP een onbekende randpartij met slechts 12 zetels. In 1930 wordt de NSDAP met niet minder dan 107 zetels de tweede partij van Duitsland.

De rest is algemeen bekend. Op democratische wijze slaagt Hitler erin aan de macht te komen en een dictatuur te vestigen. Door heimelijke, grote druk, vooral op Rijkskanselier Paul von Hindenburg, wordt Hitler op 30 januari 1933 de nieuwe Rijkskanselier van Duitsland en kan hij een dictatuur vestigen.

Daarmee eindigt de Sonderweg van de Weimarrepubliek, die volgens de gangbare mening een belangrijk onderdeel was van de keten van rampzalige gebeurtenissen die in de Shoah moest culmineren.

Ik heb tot nu toe niets anders dan feiten gepresenteerd die leidden tot de sombere conclusie die ik zojuist heb weergegeven. Deze feiten blijven, maar toch ...

DEEL 2 REHABILITATIE?

Het is tijd om naar steeds meer historici te luisteren – vooral buiten Duitsland – die ook een ander licht werpen. Ik wil daarom enkele van de eerdergenoemde feiten herhalen, maar nu met analyse en commentaar erbij.

1. *De Raad van Volkscommissarissen.*

Reeds op 11 december 1918, de dag van de capitulatie, wordt een "Raad van Volkscommissarissen" gevormd. Deze raad heeft een grote bijdrage geleverd aan het feit dat de Weimarrepubliek niet is ingestort.

- Ze redde Duitsland van de politieke versnippering;
- verhinderde de totale ineenstorting van de economie;
- creëerde nieuwe werkgelegenheidsmogelijkheden voor de meeste van de 8 miljoen (!) gedemobiliseerde soldaten.

2. *Een nieuwe grondwet treedt in werking – 11 augustus 1919.*

Al na 9 maanden heerst er volledige democratie. Dat is zonder twijfel een zeer grote prestatie, waarvan de oprichters van de Bondsrepubliek in 1949 – 30 jaar later – sterk profiteerden. De adel werd afgeschaft en verloor officieel zijn macht. "*Het was een Armageddon, een totale catastrofe voor de adel*" (Duitse historicus Malinowski).

3. *De Weimarrepubliek onder Friedrich Ebert 1919-1925.*

Duitsland was mentaal totaal niet voorbereid op een nederlaag en Ebert wilde geen republiek, die hij desalniettemin naar beste kunnen diende. Hij moest zich eerst verweren tegen de communisten, die zich na de Russische Revolutie van 1917 beschouwden als de uitvoerders van de wereldrevolutie. Daartoe sloot hij een duivels pact met vertegenwoordigers van het Ancien Régime en met de (voornamelijk) rechts-nationalistische Freikorpsen. Daarmee isoleerde hij zich van delen van zijn eigen basis en de conservatievere Duitsers.

Ebert overwon uiteindelijk zeer existentiële bedreigingen:

- Putschpogingen van uiterst links en uiterst rechts (zoals Hitlers Bierkellerputsch in 1923)
- honderden politieke aanslagen;
- territoriale amputaties als gevolg van het Verdrag van Versailles;
- de bezetting van het Ruhrgebied;
- een ongekende bedreiging door de economische catastrofe en de verwoestende inflatie van 1923.

4. *De Weimarrepubliek met Gustav Stresemann 1925-1929*

Stresemann was in 1925 slechts twee maanden Rijkskanselier. Daarna was hij tot zijn dood in 1929 minister van Buitenlandse Zaken. Hij was tegen het Verdrag van Versailles, maar hij voerde het volledig uit.

- Hij bouwde nieuwe betrekkingen op met Frankrijk. In 1925 ondertekende hij het Verdrag van Locarno en in 1926 trad Duitsland toe tot de Volkenbond.

- Eveneens in 1926 ontving hij samen met de Franse premier Aristide Briand de Nobelprijs voor de Vrede.
- In de Gouden Jaren tot 1929 was Stresemann de stabiele figuur; hij heeft de aanzienlijke successen van de Weimarrepubliek in belangrijke mate vormgegeven.

5. *Opmerkelijke successen van de Weimarrepubliek*

Tot slot noem ik een aantal opmerkelijke feiten.

- de bouw van 2,5 miljoen (!) woningen in 14 jaar;
- de ontwikkeling van Berlijn tot cultureel hart van Europa;
- de emancipatiebewegingen die tot bloei kwamen;
- de sociale wetgeving;
- zeer opmerkelijk: praktisch nergens werden zoveel "gemengde huwelijken" tussen Joden en niet-Joden gesloten als in de Weimarrepubliek.

DEEL 3 AFSLUITENDE OVERWEGINGEN

Het is een wonder dat de Weimarrepubliek na de onvoorstelbare crisis van 1923 weer op de been kwam. In de daaropvolgende 'Gouden Jaren' waren er geen aanwijzingen dat de grootste massamoord in de geschiedenis van Duitse oorsprong zou zijn.

Ook Winston Churchill, geen man van overmatig optimisme, ziet in 1929 de contouren van een nieuwe, vreedzame wereldorde – niet in de laatste plaats vanwege de Duits-Franse verzoening.

Drie maanden na Stresemanns dood stort de beurs in. Verschillende historici stellen een mogelijk causaal verband tussen deze twee feiten vast.

In 1933 eindigt de Weimarrepubliek formeel, maar feitelijk in het jaar 1929. In dat jaar glijdt Duitsland snel af naar de nazistaat die het in 1933 onder Adolf Hitler zou worden.

Ik volg graag de historici die de Weimarrepubliek zien als een veelbelovend democratisch experiment, compleet met een nieuwe grondwet en met staatslieden die Duitsland terugbrachten naar een erkende plaats in de wereldorde. Het experiment mislukte jammerlijk, leidde tot de Shoah, maar had kunnen slagen, als ... ja, als ...

* * *

En nu? Is de Weimarrepubliek er nog steeds?

In 2023 lopen in Duitsland twee rechtszaken van de voormalig adellijke familie Hohenzollern over de teruggave van hun door de Sovjets na 1945 onteigende eigendommen.

De Duitse historicus Malinowski maakt duidelijk: *“De kroonprins [de zoon van Wilhelm II] was iemand met ‘politieke sexappeal’, hij was kroonprins en volksmens tegelijk. Hij was iemand waar iedereen over sprak.”* Ook in de Weimarrepubliek kon hij op de aandacht van miljoenen mensen rekenen. *“Met hun symbolisch kapitaal en hun brede netwerken hebben ze (de Hohenzollerns) zeker het nazi-regime geholpen.”*

In 2023 informeert het Duitsland Instituut de bezoekers van zijn website uitgebreid over een groep van ongeveer 20.000 Duitsers, die zichzelf *“Reichsbürger”* noemen. Ze verlangen naar het keizerrijk en betwisten de legitimiteit van de huidige Bondsrepubliek. Ze beweren dat het Duitse Rijk (1871-1945) nog steeds bestaat en beweren ook dat Duitsland geen onafhankelijke staat is, maar een door de geallieerden na de Tweede Wereldoorlog gecreëerde constructie.

In Stuttgart is in april 2024 de rechtszaak tegen negen leden van de Reichsbürgerbeweging begonnen. Ze worden verdacht van het lidmaatschap van een terroristische vereniging en de voorbereiding tot hoogverraad.

Voor de Reichsbürgerbeweging is de Weimarrepubliek een acceptabel alternatief.
Maar de Weimarrepubliek is al in 1929 gestorven en zal nooit terugkeren, dat staat voor mij vast.

* * *

"Heeft dat te maken met uw kijk op de Duitsers?" vroeg een Berlijnse ons in 2005. Ons antwoord was toen: *"Nee"*.

En nu? Ja, wat ik u vandaag mocht vertellen, heeft zeker te maken met mijn kijk op Duitsland en de Duitsers: wat een prachtig land, wat een rijke cultuur. Geweldige mensen, dichters, schrijvers, componisten, filosofen, andere kunstenaars en wetenschappers, politici zoals Willy Brandt, die in Warschau knielde – ze hebben ons zoveel schoonheid en betekenis gebracht. Duitsland en Nederland maken beiden deel uit van Europa – Ik ben een Europeaan!

Daarom voelen wij ons verbonden met Duitsland en zijn bewoners. En daarom dank ik u dat ik u vandaag over de geschiedenis van de Weimarrepubliek mocht vertellen – ik hoop

een rehabilitatie.